

ДИНАМІКА ЗМІН ПЕРЕДВЕСІЛЬНИХ ЗВИЧАЇВ КРИМСЬКИХ ТАТАР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

В статті розглядається структура передвесільних обрядодій кримськотатарської звичаєвості. На основі ретроспективного методу простежуються зміни, що відбулися протягом другої половини ХХ століття в традиціях народу.

Ключові слова: кримськотатарське весілля, передвесільна обрядовість, святання, заручини, колективна молитва, гостина, трансформації.

До тематики кримськотатарського народного весілля зверталась неодноразово ціла низка авторів впродовж XIX – початку ХХІ століття¹. Та ще багато аспектів кримськотатарської весільної обрядовості не достатньо висвітлені на сьогоднішній день. Особливо це стосується проблеми трансформації шлюбних звичаїв протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. в умовах репресій і постійних переміщень основної частини етносу. В статті робиться спроба, спираючись на попередніх дослідників і авторські польові матеріали², проаналізувати основну структуру передвесільних обрядів, а також простежити збереженість традицій кримських татар на сучасному етапі*.

Протягом ХХ століття традиційна родинна обрядовість зазнала значних якісних змін і трансформацій. Це в першу чергу пов’язане зі загальними процесами урбанізації суспільства, втратою між-поколінніх комунікацій, переходом до індустріального виробництва, зміною традиційного побуту. В країнах пострадянського простору ці процеси підсилювались ще й штучним насадженням з боку держави нових радянських обрядів, цілеспрямованою секуляризацією та уніфікацією родинних святкувань.

Щодо весільної обрядовості кримських татар, то вже на початку ХХ століття спостерігалися певні зміни в бік спрощення комплексу обрядів, особливо це стосується великих міст та курортної зони, куди почало прибувати російське населення³. А з 1920 – 30-х років почалась активна пропаганда радянської влади проти традиційної участі духовенства в сімейних святкуваннях. Почали відзначати так звані “комсомольські весілля”. Вони відбувалися, як правило, у сільських клубах, наречені сиділи поруч, а жінки і чоловіки знаходились в одному приміщенні. Це суперечило кримськотатарській мусульманській традиції, за якою представники різних статево-вікових груп святкували в окремих кімнатах, а наречені також не сиділи разом за столом.

Звісно, найбільших змін традиційна культура кримських татар і весільна обрядовість зокрема зазнала внаслідок трагічної депортації кримських татар 1944 року. В той час як значна кількість чоловічого населення перебувала на фронтах Другої світової війни, за короткий час усе кримськотатарське населення півострову було вислане в країни Середньої Азії та за Урал. В постійних злиднях, у неповних сім'ях втрачалася спадковість етнічних традицій, багато важливих обрядів весільного циклу перестали відтворюватись саме з середини ХХ ст. В умовах депортаций гостро постала перед кримськими татарами проблема збереження етнічної самобутності. Саме традиційна обрядовість стала важливим етноідентифікаційним чинником, який не давав народу розчинитися в іноетнічному середовищі.

* Передусім хочу висловити щиру подяку голові громадської організації “Бізім Кирим” Абдураману Егізу за допомогу в організації досліджені в Сімферопольському р-н. в липні 2007 р., а також Ділярі Якубовій, директору туристичної фірми “Елькен” за допомогу в здійсненні досліджень в Сакському р-н та м. Євпаторія АР Крим в серпні 2007 р.

Наслідком переселень кримських татар під час депортації і після повернення до Криму стало розмивання регіональної специфіки їхньої традиційної культури. Ще в першій половині ХХ століття вчені виділяли кілька субетнічних груп кримських татар: *тати* – кримські татари, що населяли гірську частину Криму; *ялы бою* – жителі південного узбережжя та *нугаї* – жителі степового Криму. Ці частини кримськотатарського народу відрізнялись в багатьох аспектах традиційної культури та побуту⁴. Локальні особливості почали втрачатись в умовах постійних переміщень. Щодо весільних звичаїв, то можна сказати, що на сучасному етапі відбувається вироблення загально-етнічної моделі обрядовості.

Передвесільний етап шлюбної обрядовості у кримських татар пов'язаний з укладанням домовленостей між двома родинами про шлюб молодих, і у багатьох своїх традиційних рисах побутує і сьогодні. Структурно передвесільний етап у кримських татар поділяється на кілька частин: 1) вибір пари, 2) обряд укладення попередньої домовленості про шлюб, відповідником якого можна назвати українське сватання, 3) знайомство наречених, 4) *нишан*, який за структурою та змістом відповідає українським заручинам. Домовлення традиційно у кримських татар були досить тривалими у часі. Між сватанням та весіллям подекуди проходило кілька років, що пов'язане великою мірою зі значними матеріальними зобов'язаннями сторони нареченого перед родиною дівчини.

Вибором пари для своїх дітей займались батьки або найближчі родичі. Іноді дітей сватали в дуже ранньому віці. На знак укладення домовленості батьки обмінювалися певними предметами, наприклад палицями⁵, або у дітей розривали подоли сорочок⁶. Сьогодні у пам'яті людей збереглося дуже багато прикладів, коли наречені перший раз бачили один одного тільки під час весілля. Іноді навіть молодому чоловікові та його родичам показували молодшу сестру, а віддавали старшу. З цього приводу побутує багато анекdotів про непорозуміння між молодятами в першу шлюбну ніч. Дуже уважно стежили під час вибору пари за ступенем спорідненості. Дозволялось одружуватися тільки після 5 або навіть 7 коліна. В західній частині Криму по батьківській лінії рахували 5 поколінь, а по материнській – 7. Саме прагнення запобігти кровозмішенню, як пояснюють респонденти, було однією з причин, чому навіть в складних умовах депортациї між родичами завжди підтримувалися зв'язки, щоб знати свій родовід.

Ще в першій половині ХХ століття дівчата виходили заміж в досить ранньому віці. Існував навіть жарт: якщо в дівчину кинути шапкою, і вона при цьому не падала, то значить її вже можна було заміж віддавати⁷. Хлопець одружувався лише у тому випадку, коли міг забезпечити майбутню сім'ю житлом. До приймаків (кр. тат. – учкиев) завжди ставились зневажливо. Навіть сьогодні батьки молодого хлопця намагаються виділити для нього хоча б одну кімнату у своєму будинку. Проте тепер, у зв'язку із складними житловими умовами, почастішали випадки, коли чоловік іде жити в будинок батьків своєї дружини.

Хоча, за мусульманською традицією дошлюбне спілкування між статями максимально обмежувалося, у молоді все ж була можливість приглядіти собі пару. Хлопці, наприклад, заглядали у вікна, де гуляли дівчата під час весілля. Могли підходити до вікон під час *джиини*, вечорниць, на яких збиралися дівчата та займались разом рукоділлям, готувати придане⁸. Відбувалося спілкування молоді і під час найбільших календарних свят. Так, за словами респондента, на *Хыдырлез* (весняне свято, святкується 6 травня) усі жителі села збиралися десь на галявині. Дівчата пекли спеціальні хліби, загортали їх у власноруч вишиті хустинки і скочували їх вниз по схилу пагорба. Домовлялись між собою, у кого якого кольору буде тканина і вишивка, щоб не сплутати. Хлопці в цей час очікували біля підніжжя схилу, щоб зловити пакунок. Вважалось, хто схопить згорток дівчини, той і буде її нареченим⁹.

Сьогодні молодь переважно знайомиться самостійно на місцях роботи, під час навчання тощо. Але думка батьків, як і раніше, залишається дуже важливою, іноді вони навіть можуть своїм авторитетом вплинути на рішення пари. "В мої часи (20 років тому – О.С.) могли познайомитись, але одружувались тільки за згодою батьків. Як би моя мама не захотіла, я б не одружилася" – згадує респондентка¹⁰.

Крім укладення шлюбу за домовленістю батьків, в Криму ще на початку ХХ століття подекуди траплялися випадки одруження через викрадення нареченого. Переважно це відбувалося за згоди дівчини. Респонденти часто наводять приклади, коли ще в другій половині ХХ століття в місцях депортациї хлопці "крали" дівчат. Як правило, це відбувалося за домовленістю між

закоханими, у випадках, коли батьки нареченої були проти шлюбу, або коли у хлопця взагалі не було грошей на подарунки стороні дівчини і на святкування весілля. В таких випадках робили тільки релігійних обряд *никя* і пара починала жити у когось з родичів нареченого.

Першим обрядовим дійством, пов'язаним з укладенням шлюбу, у кримських татар, як і у багатьох інших народів, є сватання сёз *кесым* (кр. тат. – “відрізати слово”). Існують і інші локальні назви: *ешиль япрах* (Судацький район), *пилешу* (західна степова частина Криму) або *пейлишу* (від кр. тат. *пей* – залог, задаток). Батьки хлопця просили когось із своїх близьких родичів, які мали повагу в селі, піти як свати (кр. тат. – *къудалар*) просити віддати заміж дівчину. Ні батьки, ні хлопець на сватання не приходили. Як правило, перед цим проводилися попередні переговори з батьками дівчини, і ті вже чекали на сватів. Найкращим днем для сватання вважався четвер, тому в родині, де була молода дівчина на виданні, в четвер завжди прибирали та готувалися до приходу сватів. В селах Бахчисарайському району свати впершу чергу, коли заходили в будинок, мали сісти на вінника¹¹. В селі Капсихор, що біля Судаку, коли сват заходив до хати, то промовляв: “Ми прийшли біля ваших дверей підмітати”¹². Подібний звичай можна зустріти в маріупольських греків, що були виселені з Криму наприкінці XVIII ст. Там сватам під ноги клали вінника, що мало виконувати оберегові функції¹³. Потім зав’язувалась розмова між господарями і гостями. В більшості випадків сторона дівчини відразу прямої відповіді не давала, тож свати мали приходити кілька разів. За традицією батьки дівчини прямо відмовити сватам не могли, тому якщо вони не були згодні, то починалися відмовки, начебто дівчина ще мала, що їй ще вчитись потрібно. Якщо сторона дівчини хотіла відмовити, але не бажала образити поважних гостей, то їхнє взуття спрямовували у зворотному напрямку від дверей будинку, це було знаком, що їх більше тут не чекатимуть. Символічно згодою про укладення шлюбу була спільна трапеза представників двох родин. Якщо батьки дівчини погоджувалися на весілля, то накривали святковий стіл, якщо ні – то свати залишалися голодними¹⁴. Подібні звичаї зустрічаємо і в інших народів, в українців, зокрема, подібне символічне значення мало частування старостів¹⁵, у узбеків на знак згоди батько нареченої починав ламати і роздавати спеціально приготовлені для цієї нагоди коржі¹⁶. Саме на сватанні відбувалося обговорення суми та списку речей, які мала виділити сторона нареченого до весілля. На сватанні між двома родинами вперше відбувався обмін подарунками. Сторона хлопця несла в подарунок для нареченої якусь золоту прикрасу і відріз тканини або хустину, а сторона дівчини на знак згоди посилала нареченому сорочку або хустину¹⁷. Це мало важливе символічне значення, обмін дарами у багатьох традиційних культурах вважався важливим санкціонуючим дійством, що знаменувало об’єднання двох родів¹⁸. В селах поблизу Судака на сватання сторона хлопця обов’язково готувала в подарунок нареченій відріз або хустину зеленого кольору, яка мала називу *ешиль япрах* (“зелений лист”), що означало зародження нової сім’ї. Цей звичай ще практикувався в 70-х рр. ХХ століття в Середній Азії, але сьогодні він вже не побутує. Обрядове значення мав також і обмін тацями з солодощами та печивом (*сини* або *мезе*), які потім роздавались усім, у кого є малі діти.

Як і раніше, сьогодні у більшості сімей сватанню сёз *кесым* надається велике значення. Проте тепер, на відміну від минулих часів, батьки нареченого іноді самі приходять сватати дівчину. Дуже рідко сьогодні у сватанні бере участь і сам жених. Нині, на сватання, обидві сторони обмінюються невеликими подарунками та солодощами. Від хлопця обов’язково дарують золоту прикрасу для нареченої. Якщо раніше свати виступали посередниками, які мали виголошувати волю сторони хлопця і передавати рішення батьків дівчини, а також вести перемовини про всі фінансові та організаційні аспекти весілля, то сьогодні їх функції зводяться до суто символічних. Тепер усі організаційні питання вирішують самі батьки перед та після сватання, в “робочому порядку”.

Після сватання, кажуть, хлопцю “відкривалася дорога”. Це означає, що він отримував право на зустрічі з нареченою. Ще наприкінці XIX – на початку ХХ століття ці зустрічі відбувалися таємно, за мовчазної згоди батьків наречених біля вікна кімнати дівчини. Навіть побутував спеціальний вираз: “пенджереге кельде” (“приходив до вікна”). Наречений обов’язково приходив з гостинцями, а у відповідь отримував від нареченої вишиту хустинку¹⁹. Хлопця супроводжував хтось з його товаришів або неодружених братів, оскільки існувала небезпека сутичок з місцевими парубками, які вимагали від нареченого викуп *балліх*²⁰. В деяких селах,

вже під час другого візиту хлопець мав право заходити до кімнати дівчини, де відбувалися спільні ночівлі. Цей звичай в другий половині ХХ століття набув дещо інших рис. В цей час пенджере (вікно) почали вже називати офіційні візити хлопця до дівчини. Наречений приходив зі своїми друзями, приносив подарунки, мати дівчини накривала святковий стіл, а наречена також запрошуvalа своїх подружок і сестер. На цьому прикладі можемо простежити, як старовинний звичай, втрачаючи свої архаїчні форми, адаптується до нових соціальних умов.

Сьогодні, після сватання хлопець має право вільно ходити в гості до нареченої додому, вважається, що вони вже офіційно зустрічаються. Але навіть тепер, після сватання, дівчина в гості в дім батьків хлопця все-таки неходить. Це вважається поганою прикметою. За традицією, вона вперше має потрапити в дім нареченого вже під час весілля.

Найбільш важливим етапом передвесільних дійств традиційно були заручини, так званий *ағъыр нишан* або *нишан той* (степовий район Криму). За змістом та структурою *ағъыр нишан* у багатьох своїх рисах нагадує власне весільні обрядодії. В цей день відбувались такі важливі події як обмін дарами між двома родинами, велика гостина та колективна молитва представників обох родів – *нишан дувасы*. В понеділок або четвер до дому нареченої приходили свати *къудалар* або *илчи* від жениха²¹. Спочатку, на знак поваги, сватів пригощали кавою, адже цей напій завжди цінувався в Криму і був ознакою заможності родини. Як правило наречені та батьки жениха не брали участі в цьому обряді. Є згадки про те, що ще в XIX столітті святкування *нишану* тривало протягом двох днів²².

Значною обрядодією дня заручин була спільна молитва. Автори, які описували або досліджували весілля кримських татар в той чи інший час, дуже мало уваги приділяли висвітленню релігійного аспекту шлюбних звичаїв, зосереджуючись на описі заручин, на церемонії обміну дарами між нареченими та їхніми родинами. Відсутність уваги до питань народної релігії можна пояснити домінуванням атеїстичної радянської ідеології, та зацікавленістю дослідників у вивчені доісламських архаїчних елементів²³. Сьогодні ж питання народної релігійності піднімається в дослідженнях багатьох українських та зарубіжних вчених і вважається перспективною галуззю етнологічних досліджень.

Колективні релігійні практики характерні для татар Криму побутують і досі під спільною назвою *дува*. В часи радянського режиму та під час депортациї саме колективні релігійні дійства, що відбувалися в межах невеликої общини та були приурочені до найбільших календарних та родинних свят та обрядів, ставали основними формами відтворення мусульманського культу. *Дува* поділяються за змістом та спрямуванням на молитви приурочені до найбільших мусульманських свят (Ураза та Курбан Байрам), поминальні молитви за померлим, та молитви, що супроводжують радісні події в житті родини (кр. тат. *козъайдын* – радісна звістка), наприклад народження дитини, будівництва нового дому, повернення з подорожі члена родини тощо. До таких молитв також належить молитва, що проводиться під час *нишану*, яку ще називають *нишан дувасы*. Ще й тепер в день *нишану* молитва проводиться окремо спочатку на стороні хлопця, перед виїздом сватів до нареченої, а вже потім – на стороні дівчини. До хати дівчини зазвичай запрошують муллу. Раніше мулла приходив в дім нареченої разом зі сватами, які несли подарунки²⁴. На *дува* запрошують старших представників родини та поважних сусідів похилого віку. Про проведення обряду оголошують за кілька днів або тижнів. Кожен, хто іде на *дува*, перед цим має обов'язково за мусульманською традицією зробити *абдез* – обряд омовіння. Кожен бажаючий до *нишану* може підготувати так званий *къыркълама* (від кр. тат. *къыръ* – 40), тобто прочитати 41 раз 36 суру з Корану під назвою "Я син". Коли гість заходить в дім, він оголошує хазяїну, що "дарує" від себе один *къыркълама*. Для того, щоб не заплутатись в кількості подарованих *къыркълама*, на кожен з них кладуть на тарілку по одному шматочку цукру. Так само хтось із найближчих родичів або сам хазяїн перед проведенням *дува* читає Коран від початку до кінця (*Куран хатым*). Дослідниця Х. Карапізлє зазначає, що раніше перед заручинами Коран мала прочитати сама наречена за упокій душі когось із близьких родичів нареченого²⁵. Сьогодні, якщо в родині ніхто не вміє читати арабською мовою, то просять читати Коран когось зі знаючих жителів села. Як винагороду за прочитаний Коран платять по можливості гроші. Потім під час *дува* відбувається обряд дарування Корану Аллаху (*Куран Багъышламакъ*). Кожний прочитаний Коран позначають на тарілочці однією цукеркою. На кожен *Куран хатим* читають під час *дува* три рази 112 суру Корану (Аль-Іхляс), один раз 113

суру (Аль-Феляк), і один раз 114 суру (Аль-Нас). Після цього починають "дарувати" къыркълама. На один къыркълама як правило читають по три рази 112 суру (Аль-Іхляс). Читання сур із Корану супроводжується потрійним колективним виголошенням текбір (форма восхваління Аллаха). Кожен із запрошених гостей читає по три рази 112 суру по черзі, так рухаються по колу, кожному з них дають символічну плату по 1 – 2 гривні. Цікаво, що якщо на дува принесли забагато къырклама, то хазяїн може відкласти собі кілька, до якоїсь іншої важливої життєвої події. Крім того, на дува мулла читає першу суру Корану (Аль-Фатіха), а також може прочитати і інші сури, в яких говориться про сімейне життя та шлюб²⁶. Крім благословення майбутньої родини, молитва на нишан дува носить поминальний характер, по суті Куран хатим та къыркълама на нишан робили з метою віддати шану померлим предкам. Так респондент зазначає: "І на нишан къыркълама також читають, це ж усе ми для мертвих робимо. Къыркълама, це саме поминальна молитва"²⁷. Молебень завершувався виголошенням молитви над усіма речами, що призначаються у подарунок обом сторонам.

Після завершення молитви наступав час огляду подарунків, що приготували один одному сторона дівчини і хлопця, перелік яких попередньо обговорювався. Усі подарунки складались у великий вузол (бохча) з дорогої шовкової хустини, в с. Тарахташ її називали казимир яулух²⁸. Кінці хустки ніколи не зв'язували, щоб не зав'язати життя молодої пари. Сьогодні їх просто підколоють шпилькою, але не зчіплюючи її. В степовому районі Криму побутував звичай у бохча класти два невеликих зашитих пакунки, один з зерном, інший з сіллю, так звані берекет торбасы (від кр. тат. берекет – достаток, багатство). Подекуди сіль та зерно зав'язували на два кінці хустини, в яку загортали усі подарунки, це мало принести майбутній родині достаток. Зверху на бохча клали хустинку або рушничок та солодощі, для тієї людини, яка відкривала пакунок. Бохча за традицією мала відкрити або одружена жінка, у якої був за життя лише один никях (все життя прожила з одним чоловіком), або маленька дитина, бажано хлопчик. Якщо в сім'ї нареченої недавно помер хтось із близьких родичів, то сторона хлопця в бохча клала рушник або хустину і певну суму грошей, що потім віддавали людині, яка погоджувалась прочитати заупокійну молитву за померлого після заручин. В степовому районі Криму від нареченого мали обов'язково вручити матері нареченої в день заручин попередньо визначену суму грошей під назвою сют акъча, дослівно "гроші за молоко", яким жінка вигодувала майбутню наречену. Раніше золоті дукачі нашивали на красиву дорогу тканину і клали в бохча. І досі у деяких сім'ях для матері нареченої дарують певну суму грошей, проте іноді виникають непорозуміння між татарами, що походять зі степової частини Криму і горянами, адже у останніх такого звичаю не було, і в них часто виникає питання, чи не потрібно дарувати гроші й матері хлопця, адже вона також вигодувала дитину своїм молоком.

Раніше сторона нареченого на заручини мала подарувати дівчині обов'язковий перелік подарунків: два головних убори фес, дві сукні або відрізи на сукні, шаль на голову, взуття²⁹. Також готувалися подарунки і для найближчих родичів нареченої. Для батька – відріз на халат, для матері – хустки та рушники, для далеких родичів – рушники та печиво къатлама³⁰. Особливо відзначали старшого брата нареченої, йому дарували цінний подарунок у вигляді гарного верхового коня³¹, і взагалі за описом весілля 1888 року, старший брат відігравав особливу роль у всіх обрядах, і без його згоди навіть могло не відбутися весілля³².

Наречена в свою чергу готувала комплект подарунків для нареченого, який складався з дев'яти обов'язкових предметів, так званий докъузлама: 1) сорочка для нареченого, 2) кальсони, 3) верхню сорочку (кафтан) або штани (шальвар), 4) яулук – хустинка з китицями, 5) марама – жіноче покривало на голову, яке потім використовувалось у обрядодіях весілля, 6) кисе – кісет для тютюну 7) саат-хан – вишитий футляр для годинника, 8) чорап-бау – вишиті підв'язки для шкарпеток, 9) чорап – шкарпетки³³. Крім того, нареченою готувалися подарунки також і для близьких родичів молодого. Речі, подаровані на нишан, роздавали родичам тільки після весілля. Це для того, щоб у разі непередбачуваного розриву шлюбних домовленостей, сторона могла повністю повернути усі речі. Уесь час до весілля подарунки зберігалися в домі нареченої, і кожен з родичів та сусідів, що приходили поздоровити наречену та її рідню з радісною подією, могли оглянути усі подарунки. Окремий подарунок для святів къудалар готували обидві сторони за їхню посередницьку місію³⁴.

Сьогодні, як і раніше, в день заручин відбувається обмін подарунками між двома сім'ями.

Але частіше нині подарунки ідуть вибирати батьки разом з засватаною парою. Це пояснюють тим, що мода сьогодні швидко змінюється, тому, щоб речі після весілля пригодилися, треба враховувати побажання молоді. Готуючи подарунок для нареченого, вже не дотримуються визначеної кількості речей з дев'яти предметів. Тепер набагато рідше дарують відрізі тканин, оскільки ринок сьогодні переповнений готовими товарами легкої промисловості. Перед заручинами батьками проводиться обговорення на якому радяться – кому і які речі дарувати, особливо зважають на те, щоб не образити когось із близьких родичів відсутністю уваги у вигляді подарунку. Саме через це дуже часто взагалі відмовляються від обдаровування родичів наречених, а бохча готують тільки для молодої пари.

Після молитви та огляду подарунків, усіх присутніх запрошували до гостини. Жінки та чоловіки за мусульманською традицією сиділи в окремих кімнатах. Перед заручинами наречений присилав в дім батька нареченої скрині із продуктами для святкової гостини. В цей день обов'язково готували суп (*томалах шорба*) з домашньої локшини та невеликих круглих фрикадельок, на відміну від поминального дува, коли обрядовою стравою був суп з дрібних пельменів. Обрядовою стравою *нишану* також була солодка пшенична каша з м'яском та родзинками – боткъа. Крім того на *нишан* до столу подавали чильтери (тонкі коржі з прісного тіста), *къавурма* (смажена баранина). Серед напоїв на столі був фруктовий *муслес*, слабоалкогольна буза тощо³⁵. Після молитви дува, як поминального так і святкового, на стіл не подавали перцю, ножів та виделок³⁶. Цього звичаю подекуди дотримуються і сьогодні. Це перегукується з українською традицією, за якою на поминках їдять тільки ложками. В цей день вперше з'являлися весільні чини, які відповідали за обслуговування столів. Казанджи готував гарячі страви, *къартагаси* розпоряджався святом, чубукчи подавав гостям трубки для куріння³⁷.

На *нишан*, як і раніше, чоловіки та жінки обідають в різних приміщеннях. Готують суп *томалах шорба*, проте іноді просто подають до столу якусь іншу рідку страву, наприклад узбецьку шурпу. Сьогодні на *нишан* готують різні традиційні татарські страви: голубці з виноградного листя *сарма*, фарширований перець – *долма*, а також запозичені від узбеків, під час депортациї, плов та люля-кебаб. Іноді на *нишан* наймають кухаря казанджи, адже в цей день буває до 50 чоловік запрошених і родичі не справляються з обслуговуванням. Наречена в цей день разом зі своїми сестрами та подругами допомагає накривати на стіл, але участі у святкуванні не бере³⁸.

Можна з впевненістю сказати, що на сьогоднішній день обряд заручин у кримських татар є одним з найбільш збережених із комплексу традиційної весільної обрядовості. Причиною цього могло стати те, що традиційно у заручинах і сватанні беруть участь старші представники родини, на відміну від весілля, де переважно святкує середнє покоління та молодь. Найстарші представники роду в часи радянського режиму ставали головними носіями етнічних традицій і на них в основному трималося збереження народних звичаїв. Заручини *Агъыр нишан* зберігає свій консервативний характер на сучасному етапі ще й тому, що цей обряд носить яскраво виражене релігійне санкціонуюче спрямування, і порушення усталеної схеми проведення цього дійства за уявленнями несе в собі небезпеку для майбутньої сім'ї. Релігійні функції обрядодій *нишану* подекуди підсилюються ще й перенесенням на цей час релігійного обряду укладення шлюбу *никях*, що раніше проходив лише в день весілля. Дуже часто саме через це сьогодні день проведення *нишану* співпадає з першим днем весілля.

³⁵Дьяченко П. Свадебные обряды крымских татар // Таврические ведомости. Часть неофициальная. – 1848. – №21. – Отд.2. – С.85 – 88; №24 – Отд.2. – С.103 – 106; №25. – Отд.2 – С.107 – 110; №26 – С.111 – 112; Домбровский Фр. Татарская свадьба // Одесский вестник. – 1847. – №27. – 2 апреля; Свадебные песни крымских татар: Из заметок проезжего // Военный сборник. – 1859. – Т.6. – №3. – С.77 – 104; Карапезли Х. Старинный обычай татарского заручения и свадьбы в деревнях: Дерекой, Ай-Василь и Аутка Ялтинского района // Крым. – 1926. – №2. – С.32 – 40. Бонч-Осмоловский Г.А. Брачные обряды татар горного Крыма // Известия РГО. – 1926. – Т.58. – Вып.1. – С.21 – 62. Бонч-Осмоловский Г.А. Свадебные жилища турецких народностей // Материалы по этнографии /Этнографический отдел Русского Музея. – Л., 1926. – Т.58. – Вып.1. – С.101 – 110; Шевкет Е. Архаичные элементы народной свадебной обрядности и обычаев крымтатар // Къасевет. – 1990. – №1(18). – С.16 – 21; Куртиев Р.

Современная свадьба крымских татар // Крым. Соцветие национальных культур. Традиции, обычаи, праздники, обряды. – Симферополь: Бизнес информ, 2003. – Кн. 2. – С.345 – 355; Amanton V. Mariage des Tatars de la Crimée. – Dijion, 1829. – Р.12; Sciatskaya O. Antiche ceremonie nuziali dei tartari di "Crimea Vecchia" e dei dintorni // Oriente moderno (Roma). – 1928. – Т.7. – №10. – Р.542 – 548; Kiiev traesi // Emel iki Aylık Fikir-Kultur, Dergisi, 101, Temmur-Auustos. – 1977; Ускут (Алушта р-ны) коюнде отъкеринльген дюгюнлер акъкъында // Къасавет. – 1989. – № 3/17. – С.14 – 18; Kirim dupunleri // Kalgay, – Yil: 3 Sayi: 11 osak – eubat – mart 1999. – №14, – С.20; Бабий А. XIX – XX асырлар той мерасиммлериндеки къырымтатар халкъ оюнлары // Йылдыз. – 2005. – №2. – С.122 – 130.

² Польові матеріали зібрани автором протягом 2006 – 2007 років в Бахчисарайському, Сімферопольському, Сакському та частково Джанкойському районах а також у м. Євпаторія та Севастополь АР Крим.

³ Бонч-Осмоловский Г.А. Брачные обряды татар горного Крыма. – С.30 – 31.

⁴ Очерки истории и культуры крымских татар. – Симферополь, 2005. – С.58

⁵ Зап. автором в 2007 р. в с. Андрусееве Сімферопольського р-н. від Куртамет Ельміри (1936 р.н., нар. в с. Корбек Алуштинського р-н.)

⁶ Дьяченко П. Свадебные обряды крымских татар // Крымские татары. Хрестоматия по этнической истории и традиционной культуре. – Симферополь, 2005. – С.187 – 200.

⁷ Зап. автором в 2007 р в с. Ромашкіне, м. Євпаторія від Мамбетова Меджита (1932 р.н., нар. в с. Мамбет-Алі, Сакського р-н)

⁸ Валиуллаева А. Джыйын // Мудрость веков. Книга для чтения по крымскотатарской этнопедагогике (под ред. Харудинова). – 1996. – Часть 1. – С.130 – 132.

⁹ Зап. автором в липні 2006 р. в с. Нижня Голубинка Бахчисарайського р-н. від Белялової Февзіє (1933 р.н., нар. в с. Фотисала Бахчисарайського р-н.).

¹⁰ Зап. автором в 2007 р. в с. Віліне Бахчисарайського р-н. від Гульнари Аблязізової (1968 р.н.).

¹¹ Зап. автором в серпні 2006 р. в м. Бахчисарай від Комурджи Зеніфе (1949 р.н. батьки родом з Бахчисарайського р-н.).

¹² Зап. автором в 2006 р. в м. Сімферополь від Ісмаїлової Хатидже (1922 р.н., нар. в с. Капсихор Судакського р-н.)

¹³ Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди греків Приазов'я // Під одним небом: Фольклор етносів України. – К., 1996. – С.69 – 78

¹⁴ Вторая Ученая Екскурсия Симферопольской мужской гимназии в Бахчисарай. – Симферополь, 1888.

¹⁵ Борисенко В.К. Традиції та життєдіяльність етносу (на матеріалах святково-обрядової культури українців). – К., 2000. – С.130.

¹⁶ Зап. автором в липні 2006 в м. Бахчисарай від Ебубекірова Сервера (директор Бахчисарайського ханського палацу-музею)

¹⁷ Каралезли Х. Вказана праця – С.32 – 40

¹⁸ Гримич М. Звичай обміну в українській шлюбній обрядовості // Етнічна історія народів Європи. – 2005. – Вип.17. – С.5 – 12

¹⁹ Бонч-Осмоловский Г.А. Вказ. праця. – С.32 – 35;

²⁰ Там само. – С.32 – 35

²¹ Там само. – С.30.

²² Дьяченко П. Вказ. праця.– С.191.

²³ Шевкет Е. Архаичные элементы народной свадебной обрядности и обычаев крымтатар // Къасавет. – 1990. – №1(18). – С.16 – 21; Бонч-Осмоловский Г.А. Вказ. праця. – С.21 – 62.

²⁴ Бонч-Осмоловский Г.А. Вказ. праця. – С.31.

²⁵ Каралезли Х. Вказана праця – С.32 – 40.

²⁶ Зап. автором в 2007 в с. Ісмаїл-Бей, м. Євпаторія від Абдураманова Абдули (1926 р.н., нар. в с. Бай-Кият Чорноморського р-н), Сулейманової Шейде (1949 р.н) та Абллялімової Музіє (1934 р.н., нар. в м. Євпаторія).

²⁷ Зап. автором в 2007 в с. Ісмаїл-Бей, м. Євпаторія від Сулейманової Шейде (1949 р.н) та Абллялімової Музіє (1934 р.н., нар. в м. Євпаторія).

²⁸ Зап. автором в 2007 в м. Сімферополь від Меджитової Фадіє (1938 р.н., нар. в с. Тарахташ Судацького р-н),

²⁹ Бонч-Осмоловский Г.А. Вказ. праця. – С.31 ; Дьяченко П. Вказ. праця. – С.189 – 190.

³⁰ Дьяченко П. Вказ. праця— С.190.

³¹ Там само.

³² Щ. Описание татарской свадьбы // Одесский вестник. – 1828. – №57. – 18 июня, – С.251 – 252.

³³ Бонч-Осмоловский Г.А. Вказ. праця. – С.28; Карапезли Х. Вказ. праця – С.32 – 40

³⁴ Кондараки В.Х. Универсальное описание Крыма. – СПб., 1875. – Ч.12. – С.67

³⁵ Дьяченко П. Вказ. праця.– С.190.

³⁶ Безпосереднє авторське спостереження, здійснене 16 серпня 2007 р в с. Зуя Сімферопольського р-н

³⁷ Дьяченко П. Вказ. праця.– С.190.

³⁸ Безпосереднє авторське спостереження, здійснене 18 серпня 2007 р в с. Суворове, м. Євпаторія.

В статье рассматриваются предсвадебные обычаи крымскотатарской народной свадьбы. На основе ретроспективного метода прослеживаются изменения, которые произошли на протяжении второй половины XX века в традиционной крымскотатарской свадьбе.

Ключевые слова: крымскотатарская свадьба, предсвадебная обрядность, сватовство, помолвка, коллективная молитва, угощение, трансформации.

This article analysis component parts of Crimean Tatar's traditional pre-wedding ceremonies. On the base of the retrospective method is given information about changes which took place in the second part of the XXth century in the traditional Crimean Tatar's wedding.

Key words: Crimean Tatar's wedding, pre-wedding ceremonies, matchmaking, betrothal, collective prayer, meal, transformations.